

О. Забужко

Вельми показова з цього приводу Франкова оцінка світоглядних хиб українських сокіл-демократів в огляді марксистського журналу “Вільна Україна”: “...вони не уявили собі гаразд свого національного характеру, не відчули того, що вони наперд українці, а потім соціал-демократи; трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі... Це ще одна наука, що і в таких інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краю виростати тільки з виразного національного ґрунту, і тільки тоді вони перестають бути сірою теорією і зробляться цвітучою дійсністю”.

По друге, Франко чітко бачив, що сама ця національна самореалізація абсолютно необхідна, неunikна як шлях розвитку людської цивілізації остільки, оскільки становить невідемну, “органічну”, “натуральну” складову процесу, уважного Іваном Франком як мислителем-гуманістом за визначальний, сутнісний для всієї, новітньої історії за “найбільш характерний для 19 століття”, – процесу “емансипації людської одиниці”. Без цієї складової людина неминуче робиться “неповною”, “уловною”: «Все що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої намагання до панування одної нації над другою, або хоробрий сентименталізм фантастів. Що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації”. Цей погляд Іван Франко поділяв із більшістю своїх сучасників – теоретиків національної ідеї: здається найгостріше їх сформулював Т. Масарик, з котрим наш мислитель підтримував . до речі, особисті наукові контакти. У праці “Ідеали гуманності”, перекладеній і виданій у Львові 1902 року коштом Наукового товариства ім. Шевченка, чеський філософ чеський філософ проголошував: “В наших часах являється ідея гуманності в формі ідеї національності”. Така була інтелектуальна атмосфера епохи. **НАЦІОТВОРЧА ФУНКЦІЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ.**

КРИЗА ГЕРОЇЗМУ Іван Франко ясно здавав собі справу з переходового характеру своєї епохи. Він передбачав. Що зміни, котрі назрівають к надрах старих імперій, будуть глобальними і що подальша доля України цілком залежатиме від того, наскільки вона сама, як колективний суб’єкт, виявиться дозрілою, дорослою, також і дослівно: дорослою – до самовладного й самодіяльного історичного життя, до того, аби так довго підготовлювана “хвиля високого підйому” не затопила України, черговий раз витіснивши її в безвільне й без продуктивне поза історичне буття, властиво в національне небуття – існування “в ролі кувалда, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі кролика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів”.

Цей страх неготовності (наскільки піставни й, невдовзі засвідчили події Української революції) – своєрідна модифікація “екзистенційного страху” – пронизує без перебільшення всю публічну діяльність Івана Франка 1890 – 1900-х років, зумовлюючи, між іншим, і її подивугіфдну, часом якусь наче невротичну, різнобічність: адже ж “треба всего, на всі боки, щоб ми справді росли органічно, то тоді тяжче буде ворожій силі спинити нас у тім рості”. Та апелював Іван Франко 1897 року до українських радикалів – поступових інтелігентів-драгоманівців по той бік Збруча і, що вельми прикметно, розуміння не знайшов – зайвий доказ того, наскільки авангардним, посунутим наперед порівняно із сучасниками був його “історичний змисел”.

У відповідь на Франкове різке: “Сором українській інтелігенції. сором особливо

молодому поколінню, коли воно не відчує тої великої потреби, не віднайде шляху до народу. Не покладе основи до того, щоби зробити Україну політичною силою. Адже упадок абсолютизму в Росії буде не нині, то завтра, а конституційна управа дає поле готовим силам до конкуренції. Коли українство до того часу не буде готою силою, то будьте певні, що й найкраща Конституція перейде над ним до дневного порядку і куватиме на него нові ярма". Свою незгоду з Франком Леся Українка висловила в своїй статті "Не так тії вороги, як добрії люди"... Леся Українка, політично вихована російською дійсністю, сприймає й витлумачує в контексті традицій російського визвольного руху – як спізнений заклик до "ходіння в народ". Разюче різниться динаміка переживання російськими і австрійськими інтелігентами соціального часу: якщо Франка найдужче лякає неготовність України включитися у всесвітньо-історичний процес на грядущому переломі, то Леся Українку – "марність праці", тобто сама реналність цього, хоч як жаданого, перелому постає перед нею як щось доволі гіпотетичне, радше теоретично "вирахуване", ніж безпосередньо-життєво вичуте.

Звідси, між іншим, стає більш зрозумілою спеціальна психологічна принадність марксизму для російської інтелігенції, над причинами якої Іван Франко розмірковував двома роками пізніше: "Є се характерне явище, що саме в пору, коли сей марксистський соціал-демократизм і з погляду на свої наукові основи, і з погляду на свою політику яко партія в Європі близький банкрутства, він здобуває собі найгарячіших прихильників у Росії"...Для абсолютистської, виштовханої в історичне позачасся Росії, де як за всякої абсолютистської влади, у свідомості *volens-nolens* вкорінюється віра в "незмінний світ", котра підточує світоглядні основи цілеспрямованої соціально-пертворювальної діяльності (породжує страх "марности праці!"), де всяке покликання на пливке "не сьогодні, то завтра" відповідно втрачає відчуття достовірності, така оперта на авторитет науки гарантія не могла не набути характеру віровчення.

Франка ж. Вихованого "фастівською культурою" і не в останню чергу німецьким філософським культом індивідуально-вольового начала, особливо дратував якраз цей, симпатичний російській зневіреній інтелігенції, марксіський протетичний детермінізм, "виплоджений так званим матеріалістичним світоглядом фаталізм, який твердив, що певні ідеали мусять бути осягнені самою "іментною" силою розвою продукцій них відносин, без огляду на те, чи ми схочемо задля сього кивнути пальцем, чи ні". Для Франка, масовий характер національного руху виступає головним чинником органічності: "Коли за вами масового руху не буде, – звертається він до "під російської" української інтелігенції в особі "шановного полеміста", – то досить буде Лаврівського туману або Плеханівської фразеології, щоби і вас самих здобути для ідей абстрактних і далеких від конкретних потреб вашого народу"...

Страх "неготовности" (... "горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими й неприготованими!") спрямовується своїм вістряем на кожну свідому "людську одиницю", зобов'язуючи її до практично-дійової самореалізації у сфері "національного приготування", читай – національного освідомлення мас. Причому насамперед ці зобов'язання Франко прикладав до самого себе. Він був Людиною "одної ідеї"... Для Франка, як і для більшости тогочасних теоретиків "національної ідеї", незаперечним було те, що у становленні нації новітнього типу з народу, який "мовчить", молиться і платить" (М. Де Унамумо) вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція, вносячи в маси національну ідеологію. Саме в цьому вбачав він історичний смисл покоління "Молодої України", сформулювавши його жорстко й однозначно 1905 році: "Перед української

інтелігенцією відкриється тепер, при свобідніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки вона б не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в найширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна, держава не може остоятися”.

Варто мати на увазі, що природним утворенням є не нація, а етнос (у Франка “раса”), нація ж є “суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя”, Культурний, отже набутий зміст. Етнос, “раса” – це тіло, матерія, “форма”, що, тільки запліднившись духом (“культурним, отже набутим змістом”) спроможна “скластися на для-себе-сущу націю. А для виконання такої місії дух – отой “вічний революціонер”, “що тіло рве до бою”, – мусить відзначатися цілим комплексом характеристик – комплексом, котрий Л. Гумільов описує містким терміном “пасіонарність” (органічна здатність людини до жертвовної діяльності задля ілюзії – високої мети). За Франком це – “Ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного життя і розвою нації (крім добровільних концесій. Яких вимагає дружнє життя з сусідами)” – і націлена на нього, обволікаюча, обіймаючи його собою віра. Здійснений І.Франком у статті “Поза межами можливого” аналіз “пасіонарного” Духа навдивовижу співзвучний із гумільовськими ідеями: “Усякий ідеал – се синтез бажань, потреб та змагань близьких, практично легших, і трудніших до осягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого. Ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації. Що такі ідеали можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях, се лежить, мабуть, у крові індо-арійської раси і тільки її одної; серед інших рас ми того явища не зустрічаємо.

Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичнім, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж. Що тисячні стежки які ведуть до його осущення. Лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки... Ми мусимо серцем почути свій ідеал, мусимо розумом уяснювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше, він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить його нам, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина”. Отже ідеал, повинен не тільки усвідомлюватися, а й “почуватися серцем”, бути предметом і знання, і віри, бо без віри тіло мертве. Зневіра ослаблює пасіонарність. У пролозі до поеми “Мойсей” звучить пророчий пафос до свого народу: “Вірю в силу Духа і в день воскресний твого повстання”.

Радянське франкознавство обминало мовчанкою той факт, що 1899 року Іван Франко знайшов за потрібне перекласти для “Літературно-наукового вісника” уривок із книги австрійського соціолога расово-антропологічної школи Г.С. Чемберлена “Раси, нації, герої”... Звернення Франка до єврейської міфології не було випадковим, – він у міфічній постаті “ Мойсея” бачив канонічний взірець Пророка, що допоміг якісно переродитися етнічній масі в націю, ставши пророком-будителем. Франко був знайомий з Теодором Герцлем і у тижневику “Kurier Lwowski” позитивно відгукнувся на його трактат “Держава

юдейська". Бо саме власна держава спроможна вберегти народ від асиміляції. Та лише нація, що має власну віру у власній державі здатна вберегти свою ідентичність, відродивши мову, відродити національну культуру.

Вочевидь, що Іван Франко хотів підкреслити визначальну роль пасіонарності Провідника, Пророка нації в досягненні незалежності, побудови і розвитку національної держави.

P.S. Вище увазі читача ми подали уривок із книги Оксани Забужко "Філософія української ідеї та єврейський контекст», скорочений розділ "Філософія української національної ідеї у творчості Івана Яковича Франка". НЕ ПОРА Не пора, не пора, не пора

Москалевi, ляховi служить!

Довершилась України кривда стара, –

Нам пора для України жить! Не пора, не пора, не пора

За невігласів лить свою кров,

І любити жида, що наш люд обдира, –

Для України наша любов! Не пора, не пора, не пора

В рідну хату вносити роздор!

Хай пропаде незгоди проклята мара, –

Під України єднаймося прапор! Бо пора ця великая суть,

У завзятій, важкій юлротьбі,

Ми поляжем, щоб волю, і славу, і честь

Рідний краю здобути тобі!

Іван Франко